
TÉRTÖRTÉNET

A TÉRSZEMLÉLET VÁLTOZÁSA A MAGYAR KATONAI STRATÉGIÁBAN 1920-TÓL NAPJAINKIG

(The Change of Space-perception in the Hungarian Military
Strategy from 1920 to Nowadays)

HORVÁTH ATTILA

Kulcsszavak:

geopolitika katonai stratégia földrajzi tér

Magyarország geopolitikai helyzetében a 20. században többször történt jelentős változás. Ezek a fordulópontok meghatározták a magyar katonai stratégia tartalmát is. A tanulmány azt vizsgálja, hogy a geopolitikai helyzet átalakulás hogyan hatott a katonai stratégia térszemléletére a trianoni békeszerzéstől napjainkig.

Magyarország földrajzi tere a trianoni békeszerződés életbe lépése után az 1938 és 1941 közötti területgyarapítások miatt a második világháború végéig ideiglenesen változott. A második világháborút lezáró, 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés következtében újabb területcsökkenés következett be. *A tér „viszonylagos” változatlansága mellett Magyarország geostratégiai helyzetében többször jelentős változás állt be.* A katonai stratégia térszemléletét elsősorban a politikai, gazdasági és társadalmi szempontok határozzák meg. Hibát vét az a politikai és katonai vezetés, amely a katonai stratégiai célkitűzések megfogalmazásakor és megvalósításakor a földrajzi tér természeti és társadalmi viszonyait figyelmen kívül hagyja. A katonai stratégia elméletével foglalkozó olyan kiváló szakemberek is, mint a porosz Clausewitz (19. század), vagy Liddel Hart (20. század) felismerték a politika meghatározó szerepét a stratégiai katonai döntések meghozatalában. Az állam politikai mozgásterét szűkíti, vagy tágítja a nemzetközi környezet. A tanulmány azt vizsgálja, hogy a trianoni békeszerződés után milyen hatások alapján és hogyan változott a magyar katonai stratégia térszemlélete.

A trianoni békeszerződés hatása a katonai stratégia térszemléletére

Az első világháborút lezáró Versailles-i békerendszer részeként az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés gyökeresen megváltoztatta Magyarország geopolitikai helyzetét. Az ország visszanyerte ugyan függetlenségét, de megfosztották területének több mint kétharmadától és lakosságának több mint felétől. Az ország

elveszítette korábbi közép-hatalmi státuszát, és gyakorlatilag a teljes politikai és katonai elszigeteltség állapotába került. A szinte hermetikus külpolitikai izoláltság állapota az Olaszországgal 1927. április 6-án aláírt barátsági szerződésig maradt fenn.

1921. június 7-én a román–jugoszláv együttműködési megállapodás aláírásával befejeződik a kétoldalú államközi szerződésekkel létrehozott, Csehszlovákiát, Romániát és Jugoszláviát magában foglaló kisantant szövetség létrehozása. A francia nagyhatalmi törekvések eredményeként megalakított politikai és katonai szövetség azt a célt szolgálta, hogy a térségben biztosítsa a Versaillesi-i békerendszer által teremtett status quo fennmaradását. Magyarország vonatkozásában ez azt jelentette, hogy a területi revíziós törekvések megvalósításakor a kisantant államok összehangolt diplomáciai és katonai fellépésével kellett számolni.

A béketárgyalások során a győztes antanthatalmak az utódállamok politikai, gazdasági és katonai életképességének biztosítására törekedtek. A békeszerződés következtében Magyarország elveszítette korábbi nyersanyagforrásai jelentős részét. A területvesztés gazdasági szempontból nemcsak az ipart érintette, hanem a mezőgazdaság és a feldolgozóipar első világháború előtt kialakult kapcsolatrendszerében is arányeltolódást eredményezett (*Földes* 1928).

A békediktátum – a hadászatban is oly fontos – közlekedési hálózat szerkezetében is gyökeres változásokat eredményezett. Horvátország kiválásával Magyarország megszűnt tengerparti ország lenni, de elveszítette jelentős belvízi kikötőit is. A trianoni békeszerződés miatt olyan fontos vasúti csomópontok és regionális központok kerültek az országhatáron kívülre mint Komárom, Kassa, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Temesvár és Szabadka. Ezek a városok közigazgatási és közlekedési súlyuk mellett katonai jelentőséggel is bírtak. Ez ugyanis lehetőséget teremtett az utódállamoknak arra, hogy a magyar határ közelében jelentős katonai erőt állomásoztassanak (*Málnási* 1925). A vasúti- és közúti közlekedésben katonai szempontból Magyarország került kedvezőbb helyzetbe, mert az utódállamoknak nem volt kiépített kapcsolata az anyaország(ok) és a Magyarországtól elcsatolt részek között (*Horváth* 2002b).

A trianoni békeszerződés jelentősen korlátozta Magyarország katonai erejét is. A győztes hatalmak egy 35 000 főből álló, önkéntes jelentkezés alapján feltölthető haderő hadrendbe tartását engedélyezték. A korszerű tüzérségi-, repülő-, páncélozott eszközök rendszeresítésének tilalmával korlátozni kívánták a korszerűnek számító fegyvernemek létrehozását is. A mozgósítás előkészületeinek és a vezérkari szervezetek működésének tiltásával, Magyarország számára a trianoni békeszerződésben engedélyezett fegyveres erő kizárólag csak karhatalmi tevékenységre volt alkalmas.

A határok kijelölése védelmi szempontból sem szolgálta Magyarország érdekeit. A határvonal hossza az ország területének nagyságához képest aránytalanul megnövekedett, 1000 km² területre eső hossza a háború előtti 12,8 km-ről 18 km-re nőtt, miközben a természetes határszakasz aránya 85%-ról 25%-ra csökkent (*Fodor* 1928). A területcsökkenés miatti határváltozás katonai értelemben Budapestet fokozottan veszélyeztetett várossá tette, ugyanis a főváros légvonalban 35 km, szárazföldön 55–70 km közelségbe került Csehszlovákiához. Figyelembe véve azt, hogy a trianoni békeszerződés után az ország politikai, gazdasági, közigazgatási, közleke-

dési és kulturális értelemben még inkább centralizált lett, háború esetén Budapest megtartása fontosabbá, ugyanakkor bonyolultabbá vált. Katonaföldrajzi szempontból az új határszakaszok nyitottsága miatt a nehezebben védhető román és jugoszláv határszakaszok kijelölését is kedvezőtlennek lehet ítélni.

A területi revízió hatása a katonai stratégia természetére

A magyar közvélemény nem volt képes feldolgozni a trianoni békediktátum igazságtalanságait. A „Mindent vissza!” jelszó azonban azt az állítást támasztja alá, miszerint a politikai elit egyenlőségjelet tett a nem magyar nyelvű és a magyar nyelvű területek elvesztése közé (Bibó 1986). A politikai propaganda természetesen a békés revízió gondolatát hirdette, melynek lehetőségét egy új európai rendezési folyamathoz igazítva sem a politikusok, sem a tudósok nem zárták ki (Teleki 1986). Az állami politika rangjára emelt és kiemelt célként kezelt revíziós törekvések katonai eszközökkel való realizálását sem zárták ki. Ezért az ország helyszíni katonai ellenőrzése ellenére, a tiltó rendelkezéseket kijátszva, már az 1920-as évek első felétől rejtett fegyverkezésbe kezdtek. A rejtett hadseregfejlesztés és a revíziós törekvések szolgáló katonai stratégia kialakítása számára kedvező fordulatot jelentett a helyszíni katonai ellenőrzés felfüggesztése 1927. március 31-én.

A Szövetségi Bizottság távozása kedvezőbb lehetőségeket teremtett a megengedettnél nagyobb békelétszámú hadsereg kialakítására és a háborús személyi, anyagi és technikai kiegészítés, az ún. mozgósítás előkészítésére (Dombrády 1996). Ennek ellenére a trianoni békeszerződés katonai rendelkezései és a kisantant egyeztetett hadászati tervezése miatt a szomszédos államok katonai fölénye állandósult. Ez döntően befolyásolta és korlátozta a magyar haderő alkalmazhatóságát. Az 1920-as évek kezdetétől a magyar vezérkar háborús tervezésének alap gondolata a következő volt: megelőző támadást előkészíteni valamelyik kisantant ország ellen. Ezzel a kisantant országok katonai felvonulásának zavarását és megakadályozását akarták elérni. A látszólag merész elképzelések ellenére a magyar vezérkar tisztában volt a térség Magyarországra nézve kedvezőtlen erőviszonyaival, és egyetlen kisantant országgal vívott háborúban is csak kezdeti siker elérésére tartották alkalmasnak a magyar haderőt.

A közvetlen katonai ellenőrzést követően az intenzívebb rejtett fegyverkezés lehetőséget teremtett a katonai stratégiai elképzelések újragondolására (Dombrády 1996). Az 1920-as évek végén kialakított katonai stratégia egy, Csehszlovákia vagy Jugoszlávia ellen végrehajtott megelőző támadással számolt. A feltételes mód ebben az esetben azt jelentette, hogy csak az egyik ország ellen indított volna támadást a hadsereg, a másik ország ellen védelemre rendezkedett be. Románia ellen a vezérkar nem tervezett átfogó támadó hadműveletet. Az erre a hadszíntérre csoportosított erők feladata a határbiztosításra és a halogató védelemre korlátozódott (Horváth 2002b). A katonai stratégia ilyen módon való kialakításával a politikai és katonai vezetés az esetleges háború időtartamának meghosszabbítását és Budapest megtarthatóságának időbeni kitolását akarta elérni. A nemzetközi politikai helyzet kedvező alakulása esetén a részleges területi revíziót is lehetségesnek tartották. Ezt a feltevést arra alapozták, hogy valamennyi kisantant-hatalomnak volt Magyar-

országokon kívül is ellensége. Egy Közép-Európában és a Balkánon bekövetkező fegyveres konfliktus kitérőesekor a korábban meglévő, vagy a Versailles-i békerendszer által gerjesztett német–csehszlovák, román–szovjet, román–bolgár, görög–jugoszláv és olasz–jugoszláv ellentétek miatt számítani lehetett a válság kiszélesedésére (Horváth 2002a), aminek a megoldása valamilyen formában a revízióhoz vezet.

A két világháború közötti politikai és katonai stratégia szerint Magyarország fő ellensége Csehszlovákia lett. Annak ellenére alakult így, hogy a legnagyobb magyar területi követelés Romániával szemben fogalmazódott meg. A Csehszlovákia vagy Jugoszlávia ellen indított megelőző támadást a földrajzi viszonyok tették indokolttá. A csehszlovák és jugoszláv hadsereg felvonulását eredményesebben lehetett zavarni, ráadásul ezekhez a határokhoz Budapest kisebb távolságra esett. Az a tény, hogy a két világháború között a kisantant-hatalmak közül *Csehszlovákia vált Magyarországot fő ellenségévé, jól példázza, hogy a földrajzi tér viszonyai esetenként jobban meghatározzák a katonai stratégia alakulását, mint a politikai, gazdasági és kulturális érdekek.*

A vezérkar tervei szerint a Csehszlovákia elleni támadáskor, az ún. „Cs” esetben a mozgósítás 6. napján indított támadás főirányát a Léva–Nyitra vonal, mellékirányát a Letkés–Érsekújvár vonal képezte. A Jugoszlávia ellen indított támadás – az ún. „J” eset – feladata volt megakadályozni a jugoszláv haderő felvonulását a Duna vonalában, kijutni a Ferenc-csatorna körzetébe, és birtokba venni a baranyai háromszöget és a Muraköz vidékét. Ebben az irányban a baranyai háromszög és a Muraköz jelentősége politikai földrajzi szempontok alapján erősödött meg. A katonai vezetés ezek elfoglalásával kívánta megelőzni a trianoni béketárgyalásokon is megfogalmazódott szláv korridor megteremtésére vonatkozó csehszlovák–jugoszláv terveket (Horváth 2002b).

A katonai stratégiai tervek megvalósításának az alapját az a közlekedés-földrajzi felismerés képezte, hogy a szomszédos kisantant-hatalmaknak még az 1930-as évek elején sem volt megfelelő közlekedési kapcsolata a Magyarországtól elcsatolt országrészekkel. Így haderejüket lassabban tudták felvonultatni, mint Magyarország (Horváth 2002b). Ez azt jelentette, hogy adott térben (hadszíntéren) a mozgósítást követő harmadik hétig ellensúlyozni lehetett a kisantant-hadseregek nyomásztó erőfőlényét (1. táblázat).

1. TÁBLÁZAT

Magyar szempontból a katonai erőviszony számított alakulása a kisantant-államok elleni háborúban a tér és az idő egymáshoz való viszonya alapján
(Expected Development of the Military Power Relations in a War against Little Entente Countries on the Base of the Relation of Space and Time from the Hungarian view)

Várható hadszíntér	Erőarány a mozgósítás 7. napján	Erőarány a mozgósítás 9. napján	Erőarány a mozgósítás 10. napján	Erőarány a mozgósítás 20. napján
csehszlovák	1:2/3	1:3/4	1:1	1:3
jugoszláv	1:2	1:2	—	1:4
román	1:2/3	1:1	1:2 ^x	1:3

Forrás: Az HL. Vkf. Eln. 1.o, 1999/1/1929/Hr. irat felhasználásával saját szerkesztés.

A magyar katonai stratégia térszemléletének változása a területgyarapítások és a második világháború alatt

Darányi Kálmán miniszterelnök 1938. március 5-én Győrben elhangzott beszédében meghirdette Magyarország nagyszabású fegyverkezési programját. Az ún. győri-programban öt év alatt 1 milliárd pengőt irányoztak elő a fegyverkezésre (Domrády 1986). A hadseregfejlesztéssel elsősorban a területi revíziós célok megvalósítását kívánták katonai oldalról megalapozni. Az európai hatalmi átrendeződés eredményeként változott Magyarország helyzete is. A kisantant-államok az 1938. augusztus 29-én aláírt bledi egyezményben elismerték Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát.

A kisantant súlyának csökkenése, majd megszűnése után Magyarországnak újabb hatalmi tényezővel kellett számolnia, Ausztria Németországhoz való csatolásával az Anschluss után. *Azáltal, hogy Magyarország a nagyhatalmi törekvéseit érvényesíteni kívánó Németország szomszédjává vált, ez meghatározta a külpolitikai és katonai stratégiai mozgástér manőverezési lehetőségeit is.* Ezt a magyar politikai vezetőkörök is felismerték, és óvakodtak a német érdekekkel szembeni nyílt szembenállástól (Bethlen 1986).

A bledi egyezmény aláírása után kiéleződött a csehszlovák–magyar viszony. A területi vitákat a müncheni egyezmény alapján német–olasz döntőbíróóság ítélte rendezte, miután Franciaország és az Egyesült Királyság kormánya lemondott a döntőbíráskodásban való részvételéről. Az első bécsi döntés alapján Magyarországhoz csatolták a Felvidék déli részét. A magyar politikai és katonai vezetés elégedetlen volt az elért eredménnyel, és már 1938. novemberében kísérletet tettek Kárpátalja visszafoglalására. A támadás megindítása ekkor német nyomásra elmaradt. Ezt a területet a Magyar Királyi Honvédség – német jóváhagyással – 1939. március 15. és 17. között foglalta el. A Kárpátalja megszállásával kapcsolatos politikai döntés meghozatalakor a magyar kormány lépéskényszerbe került, mert a támadás késedelmes megindítása azzal a következménnyel járt volna, hogy a németek a Huszton megalakítandó ruszin államot ismerték volna el (Domrády 1986). A németek bár Kárpátalja visszafoglalását támogatták, azt azonban megakadályozták, hogy a felvonult magyar haderő a Felvidék újabb területeit szerezze vissza Szlovákiától.

A Kárpátalja elfoglalásával kialakult közös magyar–lengyel határ feletti öröm nem sokáig tarthatott. 1939. szeptember 17-én a „Molotov–Ribbentrop paktum” titkos záradékában foglaltak szerint a Szovjetunió megtámadja Lengyelországot, és elfoglalja az ország keleti részét. *Ennek következtében először lett Magyarország a kommunista Szovjetunió szomszédja.* A magyar kormány igyekezett jószomszédi viszonyt kialakítani a Szovjetunióval. Erre érdekei is ösztönözték, hiszen a kiéleződő szovjet–román ellentét az újabb stratégiai cél, Erdély visszaszerzését szolgálta. Magyarország igyekezett kihasználni a Románia ellen irányuló szovjet diplomáciai és katonai lépéseket. A magyar kormány arra törekedett, hogy amennyiben a román kormány teljesíti a Besszarbiát és Észak-Bukovinát érintő szovjet követeléseket, akkor érvényesíti területi igényeit Romániával szemben. 1940 júliusának első felé-

ben elkezdődött a teljes magyar haderő felvonultatása – 3 hadsereg és közel 500 ezer katona – a román határra. A Szovjetunió 1940. június végén bevonult az általa kövelt román területekre. Ez katonailag kedvező alkalmat jelentett Románia megtámadására, de ettől a lépéstől Hitler óva intette Teleki Pál miniszterelnököt (*Dombrády* 1986). A román és magyar tárgyalások nem vezettek eredményre, ezért a háború elkerülhetetlennek látszott. Egy román–magyar konfliktus viszont ellenkezett Németország nagyhatalmi érdekével, és olasz segítséggel döntőbírótság elé kényszerítették a szembenálló feleket. A bécsi Belvedere palotában 1940. augusztus 30-án kihirdetett második bécsi döntés Magyarország javára ítélte Észak-Erdélyt.

A német támogatással békésen szerzett területekért „súlyos” árat kellett fizetni. Magyarország a német szövetségi rendszer tagjává vált, és 1940. november 20-án elsőként csatlakozott a Háromhatalmi Egyezményhez, melyhez rövidesen szomszédaink is csatlakoztak. Belgrádban az ország csatlakozása miatt 1941. március 27-én megbukott a németbarát kormány. Ez veszélyeztette a tervezett Szovjetunió elleni támadás délkeleti szárnyát, ezért úgy döntöttek, hogy a Görögország ellen tervezett hadműveletet kiszélesítik Jugoszlávia ellen. A magyar politikai vezetés az 1940. december 12-én kötött jugoszláv–magyar örökbarátsági szerződés ellenére, ha vonakodva és feltételekhez kötve is, de hozzájárult a Jugoszlávia elleni hadjáratban való részvételhez (*Dombrády* 1986).

A területgyarapítások lefolyását azért ismertettük bővebben, hogy érzékeltessük a német befolyás kiterjesztését a magyar külpolitikára és azon keresztül a katonai stratégiára. Ebben rejlett Teleki Pál személyes tragédiája is, aki már a második bécsi döntést követően rájött arra, hogy a német befolyás kiterjesztése súlyos következményekkel jár. A Jugoszlávia megtámadásával kapcsolatos döntésben még részt vett, majd 1940. április 3-ra virradó éjszaka öngyilkos lett. Magyarország tulajdonképpen a térségben folytatott „oszd meg és uralkodj” német politikának köszönhetően valósíthatta meg területi revíziós céljainak egy részét.

Magyarország katonai stratégiája a második világháborúban

Magyarország, bár erre a németek még nem kényszerítették, 1941. július 27-én a máig tisztázatlan kassai bombázás ürügyén csatlakozott a Szovjetunió elleni háborúhoz. *Ez a lépés azt bizonyítja, hogy a politikai döntések, még ha rossz katonai helyzetlemzésen alapulnak is, rövid idő alatt alapvetően módosíthatják a katonai stratégiát.* Magyarország a Szovjetunió elleni háborúban olyan ellenség ellen és olyan hadszíntéren keveredett háborúba, amelyre korábban nem készítette fel a fegyveres erejét. A háborúba sodródásunkkal, valószínűleg a gyors siker reményében, ismét vállaltuk a koalíciós háború minden kockázatát. A keleti frontra kiküldött magyar kontingensek úgy illeszkedtek a német vezetési és ellátási rendszerhez, hogy államközi szerződések nem garantálták a német haderővel való együttműködés tartalmát.

A tengelyhatalmak előzetes várakozásával szemben 1941-ben nem sikerült a Szovjetunió elleni háborút befejezni. Így a Barbarossa-tervhez való csatlakozást szorgalmazó németbarát magyar politikai és katonai körök számítása sem vált be.

Alig, hogy megkezdődött a súlyos személyi és anyagi veszteségeket szenvedett gyorshadtest hazaszállítása, 1942 januárjában világossá vált, hogy a háborúban a nagyobb arányú részvételt immáron a legfelsőbb német vezetés követeli. 1942 januárjában a keleti fronton tavasszal felújítandó hadászati támadáshoz gyakorlatilag a teljes magyar haderő rendelkezésre bocsátását követelték. A tárgyalások során a németek a zsarolástól sem riadtak vissza. Homályos célzásokkal adták a magyar tárgyaló partnerek tudtára, hogy nem lehet a követelés elől teljesen elzárkózni. A területgyarapítás lezaratlanságának emlegetésével zsarolták Magyarországot, utalva arra, hogy az erdélyi kérdés végleges rendezésében Németország támogatását csak akkor lehet elérni, ha az ország nem marad ki a Szovjetunió elleni háborúból.

A tárgyalások azzal az eredménnyel zárultak, hogy a felek megállapodtak a 2. magyar hadsereg keleti frontra küldéséről. A megbeszélések során a magyar diplomaták és tábormokok arra törekedtek, hogy minél nagyobb erőt tartsanak az ország területén (Szabó 1994). Annak ellenére, hogy 1941. július 28-án Magyarország belépett a Szovjetunió elleni háborúba, 1944-ig a magyar katonai stratégia központi kérdése nem „Oroszország” volt. A kiélezett román–magyar kapcsolatok miatt számítani lehetett a háborúra a két ország között. Emiatt a politikai és katonai vezetés elsődleges célja az erők tartalékolása lett (Dombrády 1996). A magyar katonai stratégia térszemléletét tehát sokkal inkább egy esetleges Románia elleni háború határozta meg. Ez nem azt jelentette, hogy a 2. magyar hadsereggel a magyar vezérkar nem foglakozott. A mozgástér ebben a kérdésben szűknek bizonyult, mert a hadsereg a keleti arcvonalon német hadműveleti irányítás alá tartozott. Így a 2. magyar hadsereg ellátásának lehetőségeit és feladatát a német parancsnokságok szabták meg.

Az erők visszatartása a kormányzati politika rangjára emelkedett. Kállay Miklós kormányának az volt a fő kül- és katonapolitikai célkitűzése, hogy Magyarország minél ütőképesebb hadsereggel rendelkezzen. Ezt az is szükségessé tette, hogy 1942 végén, 1943 elején a szövetségesek a tengelyhatalmakkal folytatott háborúban valamennyi hadszíntéren fölénybe kerültek. A magyar vezérkar, már 1942 végén számolt egy esetleges angolszász partraszállással a Balkánon, amelynek közvetlen hadműveleti céljaként a román olajmező megszerzését jelölték meg (Dombrády 1986). A 2. magyar hadsereg katasztrofális veresége után sikerült elérni a megmaradt erők hazahozatalát. Magyarország elutasította a németek újabb harcoló seregetek küldésére vonatkozó követelését. Geopolitikai megfontolásból csak a keleti frontra irányítottak megszálló erőket, a Balkánra nem, mert az az angolszász politikai körök szimpátiájának a végleges elvesztésével járt volna.

Az angolszász hatalmak 1943. július 10-i szicíliai partraszállása, majd Mussolini rendszerének bukása és a szövetségesek előretörése Dél-Olaszországban tovább erősítette a magyar vezető körökben azt a várakozást, hogy a szövetségesek hamarosan a Balkánon is partraszállnak. Ebben az esetben Magyarország minél jobb geostratégiai helyzetének elérése érdekében a németek elleni katonai szembe fordulással is számoltak (Dombrády 1986). A politikai és katonai elemzések nem voltak alaptalanok, azonban a német hadvezetés 1943 második felében még képes volt arra, hogy a szövetségesek előretörését jelentős mértékben lelassítsa. A balkáni

partraszállás tervét Winston Churchill angol miniszterelnök is szorgalmazta, mert így akarta elejét venni a Szovjetunió háború utáni terjeszkedésének Közép- és Kelet-Európában.

Magyarország német megszállásának következményei

Németország nem engedhette meg magának, hogy Magyarország kivájon a háborúból. Magyarország közlekedési kapcsolatai a Balkánnal és Romániával stratégiai szempontból a hitleri vezetés számára Dél-Európa megtartását és a keleti front déli szárnyának stabilitását, valamint a román olajhoz való hozzáférést jelentette. Ebben az időszakban a mezőgazdasági termékek és a bauxit miatt Magyarország gazdasági szempontból is nélkülözhetetlenné vált Németország számára. Mivel a Kállay-kormány diplomáciai közeledése az angolszász hatalmakhoz a németek tudomására jutott, Hitler 1943 őszén elhatározta Magyarország megszállását. A több változatban elkészült Margarethe hadműveleti tervben számoltak a szlovák és román részvétellel is (Vargyai 2001). Ezt a változatot azonban elvetették, és 1944. március 19-én Németország gyakorlatilag ellenállás nélkül szállta meg Magyarországot. A német megszállás nem járt a függetlenség teljes elvesztésével, de németbarát erők előretörésén és más eszközökön keresztül garantálta, hogy Magyarország erőforrásai és közlekedési vonalai Németország rendelkezésére álljanak.

Magyarország közvetett módon 1944. április 3-án hadszíntérré vált, az angolszász légiere ezen a napon bombázta először a már kijelölt és felderített célpontokat, elsősorban közlekedési csomópontokat és hadiipari központokat. A bombázások és a keleti fronton elért szovjet katonai sikerek arra kényszerítették a beszűkült mozgástérrel rendelkező katonai stratégia alakítóit, hogy felgyorsítsák a Kárpátok hágóin és völgyein az Árpád-vonal és más erődvonalak kiépítését. A szövetségesek 1944. június 6-i normandiai partraszállása szertefoszlatta azokat a reményeket, hogy Magyarország határait az angolszász erők érik el előbb. A Kárpátokban az erődítési munkálatoknak az volt a célja, hogy a szovjet csapatok a hegység elérése után a betörés helyett a megkerülést válasszák délről, illetve északról (Szántó–Lengyel 2000).

A szovjet hadvezetés 1944. augusztus 20-án megindította az iasi–kisonyovi támadást. A támadás eredményeként augusztus 23-án Bukarestben megbukott Ion Antonescu marsall rezsimje, és Románia a szövetségesek oldalára állt át. A német vezetőkörök is alaposan meglepő politikai lépés lehetővé tette a 2. és 3. Ukrán Front csapatainak gyors előretörését a Duna-medencébe. Ez katonai szempontból azt az eredményt hozta, hogy Magyarország 1944. augusztus 26-án hadszíntérré vált. Magyarországon a szárazföldi harcok 1945. áprilisáig tartottak.

Terjedelmi okokból eltekintünk a magyarországi hadműveletek hadtörténelmi ismertetésétől. Csupán néhány jellemzőre kívánjuk felhívni a figyelmet. A Duna-medence elérése után a szovjet hadvezetés számára a Budapest–Bécs támadási irány mellékirányt jelentett a Varsó–Berlin irányhoz képest. A második világháborúban az 1944. október 15-i sikertelen kiugrási kísérletet követő nyilas hatalomátvétel után gyakorlatilag nem lehet önálló magyar katonai stratégiáról beszélni.

A nyilasok a szovjetek által el nem foglalt területeken a németek rendelkezésére bocsátották a meglevő gazdasági és katonai erőforrásokat. A Magyarországon harcoló szovjet erők viszont ellátási gondokkal küszködtek, mert a gyors előretörésük miatt az ellátási forrásaik lemaradtak. Az újabb hadtörténelmi kutatások szerint a harcok elhúzódsához a szovjet hadvezetés hibái is hozzájárultak, mert ahelyett, hogy kihasználták volna az üressé vált, védtelen terekre való manőverezés lehetőségét, az újabb és újabb védvonalakra zárkóztak fel (*Szántó–Lengyel* 2000).

A magyar katonai stratégia szűk mozgásterei a második világháború után

Magyarország az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezményben kötelezte magát, hogy az 1937. december 31-i határokat elismeri (*Halmosy* 1983). A fegyverszüneti egyezményben Magyarország vállalta, hogy részt vesz a Németország elleni háborúban, de komoly harcokban a demokratikus haderő már nem tudott bekapcsolódni. A fegyverszünet azt is jelentette, hogy Magyarországot az 1947. február 10-én Párizsban aláírt békeszerződésig nem lehetett szuverén államnak tekinteni.

Az európai háború befejezése utáni hónapban Magyarország geopolitikai helyzetében ismételt jelentős változás állt be. A Szovjetunió és Csehszlovákia 1945. június 29-én Moszkvában megállapodtak Kárpátalja Ukrajnához való csatolásáról (*Halmosy* 1983). Így Magyarország határossá vált a Szovjetunióval, vagyis ismételt egy terjeszkedő politikát folytató nagyhatalom lett a közvetlen szomszédunk. Ez a rendszerváltásig döntően meghatározta az önálló magyar katonai stratégia kialakításának lehetőségeit.

A párizsi békeszerződés előkészítésekor az 1937. december 31-i állapotokhoz képest még a szerénynek mondható területi igényt is elutasították a győztes hatalmak (*Gergely–Izsák L.* 2000). Ellenben a békeszerződés értelmében a pozsonyi hídfőben található három falut – Dunacsúnyt, Horvátújfalut és Oroszvárt – stratégia okok miatt Csehszlovákiához csatolták. A békeszerződéssel Magyarország visszanyerte szuverenitását, és formálisan az ország katonai megszállása is megszűnt. Az egyezmény 22. cikke lehetővé tette a Szovjetunióval, hogy az ország területén továbbra is katonai erőket állomásoztasson. A győztesek így akarták garantálni az Ausztriában állomásozó szovjet megszálló erőkkel a közlekedési kapcsolatok fennmaradását (*Halmosy* 1985). A szovjet katonai jelenlét a magyar belpolitikai harcokban egyértelműen a Magyar Kommunista Párt érdekeit szolgálta (*Izsák L.* 2003). Nemzetközi szempontból ez lehetőséget teremtett a Szovjetunió számára, hogy terjeszkedő politikája előkészítéséhez újabb „hídfőállást” építsen ki Közép-Európában.

A második világháborút lezáró békeszerződések aláírása után a Szovjetunió arra törekedett, hogy befolyását kiterjessze a háborúban általa elfoglalt területeken. A szövetséges hatalmak 1944. február 4–11. között Jaltában megállapodtak a megszállási övezetek határainról. Ezek a határok nem térnek el lényegesen a ténylegesen elfoglalt területektől. A Szovjetunió által megszállt országokban 1947 és 1949 között végbement a kommunista erők hatalomátvétele. Eközben a világpolitikában

befejeződött a tulajdonképpen 1945-ben megkezdődött bipoláris világ kiépülése (Balogh 2000). Az 1989–90-ig fennmaradó bipoláris világrendszer a két szuperhatalom, az USA és a Szovjetunió ún. globális szembenállása jelentette. A fő ütköző zóna Európában alakult ki. Ez azt eredményezte, hogy az európai nagy- és középhatalmak befolyása a világ és az európai politika alakítására minimálisra csökkent. *A második világháború után egy olyan vesztes kis államnak, mint Magyarország, esélye sem volt, hogy önálló katonai stratégiát alakítson ki, vagy, hogy más országgal szemben területi követelésekkel lépjen fel.*

Háborús tervek Jugoszlávia ellen

A bipoláris világrend kiépülése és Sztálinnak a harmadik világháború elkerülhetlenségéről vallott nézetei meghatározták a Szovjetunió és szövetségesei katonapolitikáját. A keleti blokkba tagozódó Magyarország szovjet katonai tanácsadók bevonásával intenzív haderőfejlesztésbe kezdett. Emiatt a hadsereg békelétszáma jelentősen meghaladta a párizsi békeszerződésben engedélyezett 70 000 főt. A magyar haderő az alkalmazott harc és hadászati eljárásokban a második világháborús szovjet tapasztalatokon alapuló módszereket vette át. A korabeli hadműveleti tervek tanúsága szerint fő ellenségként az USA-t és az 1949. április 4-én megalakult NATO tagállamokat tekintették (Okvát 1998).

A második világháború után a szovjet és jugoszláv pártvezetés politikai ellentétbe került egymással. A szovjet vezetők már a feszültség kialakulásának kezdeti fázisában is számoltak egy esetleges Jugoszlávia elleni háborúval. A szovjet–jugoszláv viszony kiéleződésének eredménye az lett, hogy a Kominform 1948. június 27-i határozatában agresszív imperialista hatalomnak minősítette Jugoszláviát. A Rákosi vezette Magyar Dolgozók Pártja nemcsak elfogadta, de készségesen támogatta is a Kominform politikáját. A háborús propaganda-gépezet uszítása mellett a katonai tervezés is Jugoszlávia ellen irányult. A globális szembenállás viszonyai között Európában egy helyi háború kitörése a harmadik világháború kitörését eredményezte volna. Ezért a Szovjetunió számára Magyarország stratégiai szerepe felértékelődött. Szovjetunió számára stratégiai cél volt Magyarország megtartása, mert a jugoszláv haderővel kiegészülő nyugati támadás létfontosságú közlekedési vonalak elvágásának veszélye mellett – az ausztriai megszálló erőkkel – jó hátteret teremtett a támadás továbbfolytatásához keleti és északi irányban (Okvát 1998).

Ennek megfelelően alakult a hadsereg alkalmazástervezésének és hadszínter-előkészítésének térszemlélete is. A magyar haderő béke-helyőrségeit úgy alakították ki, hogy az erők elhelyezése biztosítsa a Jugoszlávia elleni gyors felvonulás lehetőségét (Nagy 2003). Az intenzív fegyverkezés bizonyos értelemben meghaladta a győri program kereteit is. Ezt az is bizonyítja, hogy az 1950-es évek első felében a Magyar Néphadsereg békelétszáma meghaladta a 200 000 főt. 1951-ben elkészült a szovjet haderő Jugoszlávia elleni támadásának terve is (Okvát 1998). A támadás megindítását az 1950-ben megkezdett, a jugoszláv határ teljes hosszában kiépített erődrendszerre alapozták. Ez a több mint 600 km hosszú műszaki zár és támpont-rendszer a szovjet–jugoszláv viszony normalizálódásakor (1955-től)

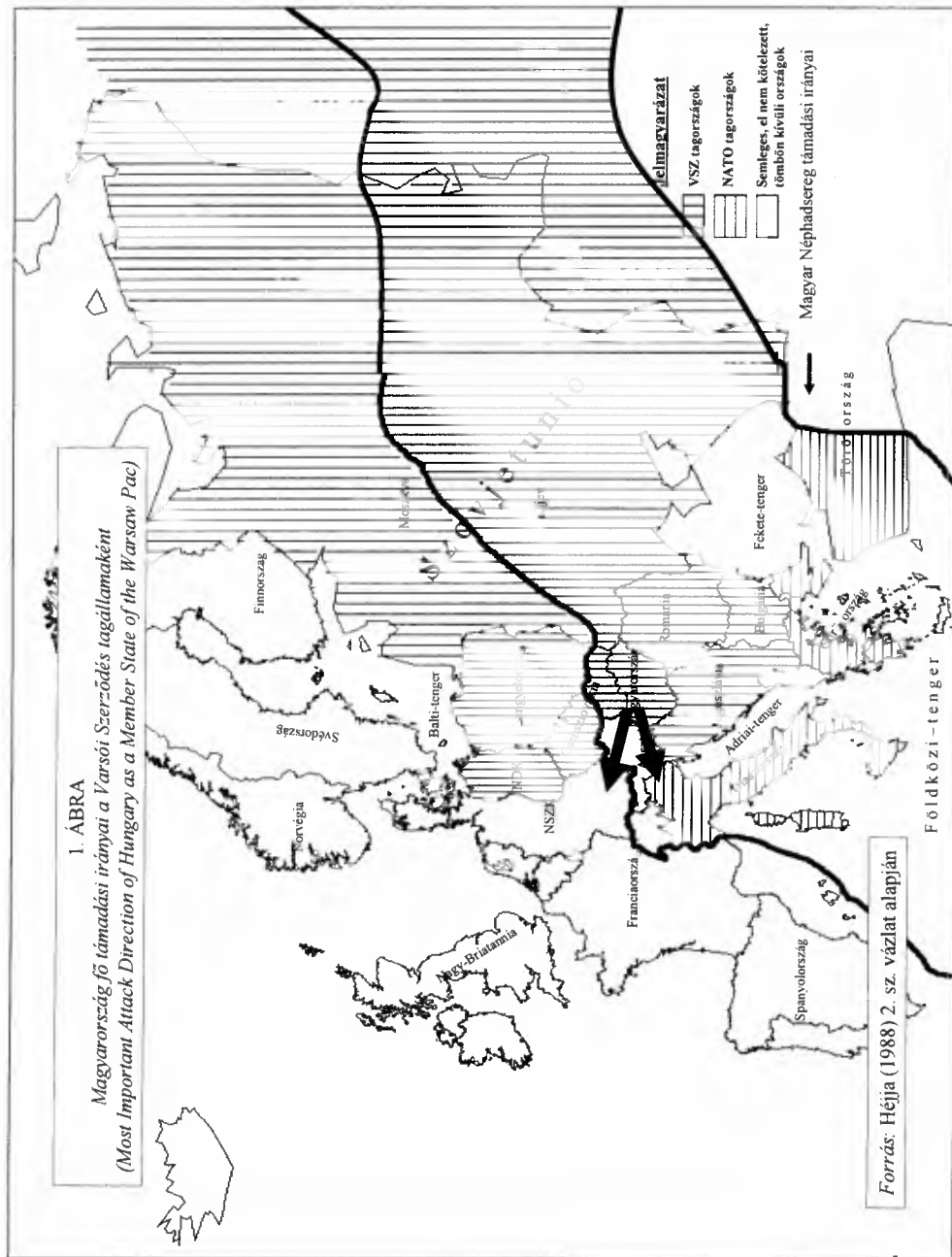
feleslegessé vált és átértékelődött. A szovjet és jugoszláv közeledés rendeződése Magyarországi stratégia szerepének átértékelődéséhez vezetett.

A katonai stratégia térszemléletének alakulása a Varsói Szerződés működése időszakában

A szovjet–jugoszláv viszony rendeződése mellett 1954–1955-ben a Szovjetunió számára kedvezőtlenül alakult a geopolitikai helyzet Európában. 1955. május 9-én a Német Szövetségi Köztársaság a NATO tagja lett. 1955. május 15-én a második világháborúban győztes nagyhatalmak által kötött ún. „Államszerződés”-ben visszaállították Ausztria függetlenségét. Ez – egyebek között – azt jelentette, hogy nyugati szomszédunk katonai megszállását megszüntették. Ennek következtében a Szovjetunió számára kedvezőtlenül alakultak a geopolitikai viszonyok. Erre a helyzetre válaszként az európai szocialista államok – Jugoszlávia kivételével – megalakították a Varsói Szerződést (továbbiakban VSZ). A VSZ létrejötte az európai szocialista országok politikai és katonai együttműködésének kiszélesítését jelentette.

A VSZ-ben az Egyesített Fegyveres Erők (továbbiakban EFE) törzse végezte a szövetséges haderők katonai alkalmazásának tervezését. A VSZ hadászati tervezésének és katonai stratégiája térszemléletének teljes feltárását a hadtörténészek és biztonságpolitikai szakemberek még nem végezték el. A kutatáshoz a moszkvai levéltárak és archívumok nem járulnak hozzá. Így csak egy tagállam szerepének tisztázása lehetséges a teljességre törekvés igénye nélkül. Annyi bizonyos, hogy a VSZ-ben a nemzeti érdek érvényesítésére nem, vagy csak korlátozott mértékben nyílt lehetőség (Kovács 1996). Ezt támasztja alá az 1956-os magyarországi szovjet beavatkozás és Csehszlovákia 1968-as megszállása is. Nagy Imre kormánya 1956. november 1-jén kinyilvánította függetlenségét, és bejelentette a kilépését a VSZ-ből. A semlegesség kinyilvánításának értéke a nemzetközi hatalmak garanciája nélkül még napjainkban is megkérdőjelezhető. *A globális szembenállás korában a Szovjetunió nem engedhette meg magának Magyarország kiválását a VSZ szövetségi rendszeréből.*

A Szovjetunió és ebből adódóan a VSZ számára a fő támadási irányt a lengyel és a német síkság képezte. Magyarország a szövetséges felfogás szerint a délnyugati hadszíntéren helyezkedett el (1. ábra). Az EFE törzse a Magyar Néphadsereg alkalmazásával a Duna-völgyi (Bajor) hadműveleti irányban Budapest–Győr–Linz–Salzburg–Graz–Klagenfurt–Udine felé számolt (Héjja 1988). Az 1956-os forradalom után Magyarország egy rövid ideig mentesült a szövetségi kötelezettségek teljesítése alól, majd 1957-től az EFE igényei szerint ment végbe a Magyar Néphadsereg szervezeti és haditechnikai fejlesztése (Szani 2003). A szövetséges hadászati tervekhez igazították a Magyar Néphadsereg béke diszlokációját is. A Dunántúlon olyan katonai városok jöttek létre, mint Győr, Tata, Székesfehérvár, Veszprém, Nagyatád, Marcali, Nagykanizsa, Lenti, Zalaegerszeg és Szombathely. Ezekben a helységeken – katonai szóhasználatnál élve helyőrségekben – viszonylag nagylétszámú alakulatok állomásoztak, amelyek a tervek szerint rövid időn belül képesek voltak átlépni az ország nyugati határát.

A VSZ tagság azzal is járt, hogy az ország területén ideiglenesen szovjet katonák állomásoztak. A hazánkban elhelyezett szovjet katonai kontingens ereje nem volt elegendő a hadászati tervekben rögzített méretű támadás végrehajtásához. Ezért a magyarországi közlekedési vonalak kiépítése a szovjet haderő felvonulásához létfontosságúvá vált. A közlekedési kérdések a szövetség hadászati tervezésének egyik prioritást élvező részét képezték. Az EFE törzs az ún. „protokollokban” határozta meg a közlekedési rendszer fejlesztésének követelményeit. A szövetséges katonai érdekek megvalósításának előkészítése és ütemezése a közlekedésügyben a népgazdasági tervezés részét képezte. A katonai szempontokat is figyelembevevő beruházások kivitelezésének idejét és módját a rövid (1 éves), közép- (5 éves) és hosszú távú (15 éves) népgazdasági tervekben irányozták elő. A szovjet haderő felvonulására Magyarországon keresztül 4–4 tranzverzális vasúti- és közúti felvonulási irányt terveztek (Báthy 2002). *A további kutatások tárgyát kell, hogy képezze, hogy délnyugaton a szovjet haderő kilépését vasúton Murakeresztúrnál, közúton Letenyén tervezték. Ez azt feltételezi és támasztja alá, hogy az olasz hadászati irányban a szovjet haderő Magyarországon és Jugoszlávián keresztül is támadást tervezett. A magyarországi közlekedési vonalak fontosságát a NATO-ban is felismerték, ezért a fontosabb közlekedési csomópontok nukleáris fegyverekkel való elpusztítását tervezték (Generál 1971).*

Új kihívások hatása a katonai stratégia (biztonságpolitika) térpszemléletére 1990 után

A nemzetközi és hazai politikai folyamatok hatására a magyar katonai stratégia a második világháború utáni gyors változásokhoz hasonlóan fordulóponton ment keresztül. A magyar katonapolitikára a rendszerváltás idején fokozatosan csökkenő befolyású VSZ 1991-ben formálisan is felbomlott. Megszűnt a globális szembenállás politikája. Ezzel párhuzamosan az 1990-es évek elején alaposan átrajzolódott Európa politikai térképe. A Magyarországgal szomszédos államok közül csak Románia és Ausztria nem bomlott fel. Magyarországgal határos új államok lettek Szlovákia, Ukrajna, Kis-Jugoszlávia, Horvátország és Szlovénia. A keleti integrációs szervezetek és államok szétesése mellett a nyugati integrációs szervezetek fennmaradtak, a funkciójuk azonban jelentősen megváltozott (Balogh 1998). A nyugati szakirodalom az 1990-es évek első felében egyenesen a NATO új szerepkereséséről beszélt.

A bipoláris világrend és a Szovjetunió felbomlása az USA megerősödésével járt. Közben számos olyan új kihívás jelentkezett, amelyekre a megfelelő válaszadás elsősorban nem katonai feladat. Ezért helyesebb lenne az 1990-es évek elejétől a biztonságpolitika térszemléletének alakulásáról beszélni. Erre azonban már terjedelmi okokból sem vállalkozhatunk.

A rendszerváltás után Magyarország szomszédjaival szemben nem lépett fel területi igényekkel. A térségben országunk Ausztriával együtt képviselte a stabilitást. A szovjet csapatok kivonása és a VSZ megszűnése után ismét lehetőség nyílt – ez szükségsszerűvé is vált – az önálló védelem rendszerének és a katonai stratégiának a

kialakítására. Miközben a délszláv válság miatt határaink mellett – a globális szembenállás korában elképzelhetetlenül – elhúzódó helyi háború zajlott. A délszláv háború eseményei elsősorban légtérsértésekkel és fegyveres csoportok betörésével veszélyeztette az ország biztonságát. A válság kezelését kezdetben a Magyar Honvédség nem tudta megfelelően megoldani (Deák 2000). A magyar haderő menségére legyen szólva, a globális szembenállás időszakában a NATO és a VSZ hadseregeit nem a helyi konfliktusok válságkezelésére készítették fel.

A délszláv térségben az 1990-es évek első felében az ENSZ és a világ vezető hatalmai sem diplomáciai, sem katonai eszközökkel nem tudták elérni a háborús konfliktus lezárását. Az ENSZ béketeremtő akciók sorozatos kudarcai után a világszervezet felkérésére 1995. december 14-én a Daytonban aláírt egyezményben a NATO komoly szerepet kapott a válság megoldásában. A NATO történetében először vállalkozott arra, hogy a területén kívüli béketeremtő akcióban vegyen részt. A délszláv térségben a béketeremtésre korábban kidolgozott tervekben Magyarország stratégiai helyzete, földrajzi fekvésének okán, ismételten felértékelődött. A magyar Országgyűlés 1995. december 15-én hozzájárult ahhoz, hogy a válság megoldásában résztvevő IFOR erők Magyarországon átvonulhassanak és állomásozhassanak. Alig két hét múlva az Országgyűlés újabb határozatban engedélyezte, hogy a béketeremtésben egy maximum 500 fős magyar műszaki kontingens vegyen részt. A 20. századi magyar történelemben az IFOR és SFOR kötelékeknél nagyságrendekkel nagyobb külföldi katonai kötelék vonult át az országon. A magyar műszaki kontingens 416 fős alakulatánál (Ujj 2001) sokkal több magyar katona harcolt külföldön. Az IFOR és SFOR erők átvonulásának és a műszaki alakulat kiküldésének konszenzusos engedélyezését mégis fordulópontnak lehet tekinteni. Magyarországon az évtizedek során ellenszenv alakult ki az idegen katonákkal szemben, ami a rendszerváltás időszakában központi politikai kérdéssé vált. Ez a szakasz zárult le az említett határozatok meghozatalakor és azok végrehajtásakor, mert a magyar közvélemény és a politikai pártok kedvezően fogadták az idegen katonák megjelenését és a magyar katonák külföldre küldését.

A délszláv válság megoldása az ország gazdaságának is kedvezett. Az IFOR és SFOR erők magyarországi felvonulásának és elhelyezésének figyelemreméltó szerepe volt Kaposvár környékének regionális fejlődésében. A felértékelődött stratégiai helyzetünk és a balkáni béketeremtésben játszott szerepünk is – számos egyéb, itt nem tárgyalandó fontos tényező mellett – lehetővé tette a NATO csatlakozást. Az azonban sokat elárul a magyar biztonság- és katonapolitika térszemléletéről, hogy már a rendszerváltás idején felmerült a NATO integráció kérdése.

Magyarország 1999. március 12-én vált a NATO teljes jogú tagjává. *A szövetség történelmében Magyarország volt az első olyan tagállam, amelynek sem közvetlen tengeri összeköttetése, sem szárazföldi kapcsolata nincs egy másik NATO tagállammal.* Az ország területe a szövetség legközelebbi országához képest földrajzi értelemben teljes egészében szárazföldi szigetet képez. Ez a helyzet a NATO bővítés második körének befejezésekor gyökeresen változni fog. Ebben az évben a Magyarországgal határos országok közül Szlovákia, Románia és Szlovénia is a NATO tagja lett.

A csatlakozás idején azonban a földrajzi fekvésünk számos problémát vetett fel. A szövetség egyik fő elvének, a Washingtoni szerződés V. cikkelyében garantált kollektív védelemnek az előnyei azt feltételezik, hogy az országot ért támadáskor a védelmi tervekben kijelölt NATO erők érkeznek az ország területére, és bontakoznak szét a veszélyeztetett irányokban a támadás elhárítására. Ebben a stratégiai helyzetben a szövetség részéről sokkal nehezebb a katonai erők felvonultatásának és ellátásának megszervezése, és sokkal bonyolultabb a beérkeztetés biztosítása a fogadó ország részéről. A kollektív védelem elvének érvényesítése hasonlóan nehéz problémákat jelent a NATO-nak felajánlott magyar erők külföldre szállításakor.

NATO csatlakozásunk óta sokat változott a szövetség stratégiájának térszemlélete is. Az 1999-es washingtoni csúcserkekezleten előtérbe került a NATO részvétel fokozásának szükségessége a területén kívüli regionális válságok megoldásában. A 2001. szeptember 11-i terrortámadás hatására a globális méretű terrorizmus elleni harc nemcsak a hadseregek átszervezésének és átfegyverzésének szükségességét veti fel, hanem az alkalmazás elveinek és módszereinek átgondolását is (Szabó 2003b). A 2002-es NATO prágai csúcstalálkozón fogadták el a szövetség terrorista ellenes harc elleni koncepcióját. A szövetség stratégiai szemléletváltását tükrözi a szeptember 11-ét követő afganisztáni beavatkozás és a 2003. évi iraki hadművellet. Mindez Magyarország katonai stratégiájának térszemléleti változását is eredményezte, hiszen a szövetségi kötelezettségből fakadó szerepvállalás miatt olyan térségekbe kell magyar katonai erőt továbbítani, amelyek korábban elképzelhetetlenek voltak.

A prágai csúcstalálkozón csatlakozásra meghívott országok felvétele után Magyarország biztonsága nőni fog, mivel a továbbiakban egyetlen szomszédunk felé, Ukrajna felé leszünk – Szlovákiával és Romániával közösen – a NATO „peremországa”. A NATO bővítés befejezése után Magyarország megközelítése a szövetséges fegyveres erők számára sokkal könnyebbé válik, valamint az ország földrajzi fekvéséből adódó, hagyományosnak mondható tranzit szerepe ismételten felértékelődik. Ez azért is fontos, mert a terrorizmus és a biztonsági kihívások az eddigieknél kisebb, de jóval mozgékonyabb katonai erők fenntartását indokolják. A mozgékonyág egyik fontos feltétele a közlekedési vonalak fenntartása.

Az új tagállamok felvételét követően a szövetséges erők számára Magyarországon, Románián és Bulgárián keresztül szárazföldi közlekedési kapcsolat alakul ki az Atlanti-óceán, az Északi-tenger, a Balti-tenger, illetve a Fekete-tenger között. Vagyis lehetővé válik a közel-keleti válságövezethez közeli dél-európai NATO országok, Görögország és elsősorban Törökország szárazföldi megközelítése a nyugat-, és észak-európai tagállamokból. A NATO számára az újabb bővítéssel kiszélesednek a közlekedési kapcsolatok az instabil Közel-Kelet, Közép-Ázsia és Kaukázus felé.

A közlekedési lehetőségek kiegészülése az Atlanti-óceán, Északi-tenger, Földközi-tenger feletti tengeri hatalom és az Európában meglévő szinte korlátlan légi fölény birtokában a hadtörténelemben szinte páratlan mozgási lehetőségeket teremt a NATO erők számára. Ezzel gyakorlatilag megvalósulhat H. J. Mackindernek (Mackinder

nézeteiről bővebben: Izsák É. 2002), a brit geopolitikai iskola képviselőjének nézetrendszere a szárazföldi és tengeri hatalom együttes kiterjesztésének szükségességéről.

Befejezésül tehát megállapítható, hogy Magyarország 20. századi katonai stratégiáját, valamint annak térszemléletét a nagyhatalmi viszonyok, ill. az ország földrajzi helyzete határozta meg. Ez a tény mind a mai napig érvényes. Az ország jövőbeni stratégiai szerepét az észak-atlanti szövetségi rendszer, s az azon belül elfoglalt földrajzi helyünk fogja meghatározni. A továbbiakban is jelentős szerepet kaphatnak az ország földrajzi fekvéséből és geostratégiai helyzetéből adódó komparatív előnyök.

Irodalom

- Balogh A. (1998) Ki lehet-e dolgozni a magyar katonai stratégiát? – *Hadtudomány*. 1. 7–15. o.
- Balogh A. (2000) Az 1947–1948-as fordulat a világpolitikában. – Feilt I.–Izsák L.–Székely G. (szerk.) *Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949*. Napvilág Kiadó, Budapest. 9–24. o.
- Báthy S. (2002) Az ország területe védelmi célú előkészítésének logisztikai támogatása különös tekintettel a közlekedési hálózatra. – *Hadtudományi Tájékoztató*. 3. 131–142. o.
- Bethlen I. (1986) Emlékirat a várható békefeltételekről. – Ring É. (szerk.) *Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon*. I. kötet, Magvető Könyvkiadó, Budapest. 552–556. o.
- Bibó I. (1986) A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. – Ring É. (szerk.) *Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon*. II. kötet Magvető Könyvkiadó, Budapest. 122–157. o.
- Deák J. (2000) A nemzeti katonai stratégia néhány aktuális kérdéséről. – *Hadtudomány*. 3. 3–4. o.
- Dombrády L. (1986) *Hadsereg és politika Magyarországon*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Dombrády L. (1996) *Magyar katonai stratégiák elképzelések 1927–1938*. OTKA kutatási tanulmány.
- Fisher F. (2001) *A megosztott világ*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Fodor F. (1928) *A trianoni békeszerződés földrajzi megvilágításban. Igazságot Magyarországnak*. Magyar Külügyi Társaság, Budapest. 347–386. o.
- Földes B. (1928) *A trianoni békeparancs hatása a magyar közgazdaságra*. Magyar Külügyi Társaság, Budapest. 259–310. o.
- Generál T. (1971) *A hadszíntér-előkészítés közlekedési vonatkozásai, különös tekintettel a vasúti és közúti hálózat valamint a járműpark fejlesztésére*. Kandidátusi értekezés, Budapest.
- Gergely J.–Izsák L. (2000) *A huszadik század története*. Pannonica Kiadó, Budapest.
- Halmosy D. (1983) *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Halmosy D. (1985) *Nemzetközi szerződések 1945–1982*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Hart L. (2002) *Stratégia*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Héjja I. (1988) *A Magyar Népköztársaság közlekedéshálózatának katonaföldrajzi értékelése különös tekintettel a közúthálózatra*. Kandidátusi értekezés, Budapest.
- Horváth A. (2002a) A katonai stratégia és a földrajzi viszonyok hatása a közlekedéspolitikára a két világháború között. – *Földrajzi Közlemények*. 1–4. 93–102. o.
- Horváth A. (2002b) A hadszíntér-előkészítés és a közlekedéstudomány összefüggései a két világháború között. – *Hadtudományi Tájékoztató*. 3. 65–86. o.
- Izsák É. (2002). A világ „klasszikus” politikai földrajzi kérdései. – Bernek Á. (szerk.) *A globális világ politikai földrajza*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 27–80. o.
- Izsák L. (2003) A Párizsban 1947. február 10-én aláírt békeszerződés becikkelyezése. – Krausz T.–Szvák Gy. (szerk.) *Életünk Kelet-Európában. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára*. Pannonica Kiadó, Budapest. 99–103. o.
- Kovács J. (1996) *A magyar katonai doktrína 1957–1987*. OTKA kutatási tanulmány.
- Málnási Ö. (1925) *Csonka-Magyarország katonai földrajzi helyzete*. – *Földrajzi Közlemények*. LIII. évf. 49–65. o.
- Nagy T. (2003) *Fordulattól forradalomig, a Magyar Dolgozók Pártja katonapolitikája 1948–1956*. PhD értekezés, Budapest.
- Okváth I. (1998) *Bástya a békefrontján – magyar haderő és katonapolitika 1945–1956*. Aquila Kiadó, Budapest.

- Ujj A. (2001) Magyar biztonságpolitika. – Gazdag F. (szerk.) *Biztonságpolitika*. SVKH, Budapest. 293–322. o.
- Szabó J. (2003a) Védelmi kihívások az iraki hadműveletek után. – *Hadtudomány*. 3–4. 3–16. o.
- Szabó J. (2003b) A haderőreform nemzetközi környezete. – *Új Honvédségi Szemle*. 12. 2–10. o.
- Szabó P. (1994) *Don-kanyar*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Szani F. (2003) A Magyar Néphadsereg 1957–1989. – Király B.–Veszprémy L. (szerk.) *A magyar hadtörténelem évszázadai*. Atlanti Kutató és Kiadó Közalapítvány, Budapest. 354–378. o.
- Szántó M.–Lengyel F. (2000) *A II. világháború Magyarországon folyó eseményei és annak következményei. 1943 vége–1945 május*. ZMNE Hadtörténelem Tanszék Egyetemi Tankönyv, Budapest.
- Teleki P. (1986) Az európai probléma. – Ring Éva (szerk.) *Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon*. I. kötet. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 204–213. o.
- Romsics I. (2001) *A trianoni békeszerződés*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Vargyai Gy. (2001) *Magyarország a második világháborúban*. Korona Kiadó, Budapest.